

När »avföll» Erik Gustaf Geijer?

1.

Med stor tvekan hade borgarståndet 1830 beslutat öppna sina dörrar för en ny samhällsgrupp. 1834 kommo de nya männen. Det var Thore Petré, Jonas Wærn och ytterligare tre ombud för den svenska bruksnäringen.

Näst jordbruket var bruksrörelsen Sveriges viktigaste näringsgren. Den var utan jämförelse dess största exportnäring. Mäktiga ekonomiska intressen stodo alltså bakom de fem brukspatronerna. Det var den nya medelklassen, kapitalstark och expansionslysten, som i Thore Petré och hans kolleger fått egna talesmän i riksdagen. Icke utan skäl hade de gamla hantverksnäringsnäringsrepresentanter fruktat, att man med bruksombuden skulle släppa sina farligaste motståndare sig in på livet. Deras farhågor skulle besannas. Inom näringspolitiken intogo de nya männen konsekvent en-garde-ställning. »Ehuru jag redan funnit, att ståndets majoritet utgöres utav prohibitivsystemets anhängare, anser jag mig dock böra här framstå såsom detta systems förklarade motståndare.» Orden äro Thore Petrés.

Som kanske ingen av sina brukskolleger ställde Thore Petré problemen på sin spets. Han manade fram bilder ur historien. »Förgäves sökte Fredrik den store befalla över industrien i sina stater på samma sätt som han kommenderade sina arméer. Han nödgades i detta hänseende erfara fruktlösheten av sina bemödanden. Sammaledes gick det ock med Napoleon. Det gives tvenne saker, vilka icke låta kuva sig under svärdet och spiran. De äro nämligen tankefriheten och handeln»¹.

Sverige hade länge dyrt fått plikta för sina förbud och restriktioner, förklarade Petré. Genom dem hade man pålagt den svenska allmänheten en skatt till förmån för enskilda korporationer. Likväl hade dessa icke förmått lyfta konstfliten och näringarna från den jämfört med andra länder låga stånd-

¹ Borgarest. Prot. 1834, VII, s. 618. Jmfr E. Fahlbeck: Idéer och män, sid. 180.

punkt, varpå de befunnit sig sedan sekler. Prohibitivsystemet verkade icke utvecklande på människans industriella förmåga. Som ett belysande exempel valde Petré bergshanteringen. »Huru har icke denna näring varit fjättrad och begränsad. Vilket förmynderskap över densamma har staten icke utövat? Vilka försök har man icke gjort att med tillhjälp av vetenskaperna förbättra dess produktion? Och likväl måste vi nu, med erfarenhet därom huruledes andra nationer städse gått framåt på denna väg, under det vi stått stilla, erkänna att bergshanteringens enda verkliga hjälp och fortkomst äro att söka uti — frihet.»

Thore Petré förtröttades ej i sin förkunnelse, att handelns och näringarnas frihet vore ett villkor för odlingens framåtskridande. Friheten borde hyllas som en samhällsorganismens grundprincip. »Skråsinnet i sin högsta potens har i Sverige verkat lika mycket ont som prohibitivsystemet i sin högsta utsträckning. *Skrå* är rätta namnet på den sjukdom, varav den svenska statskroppen mest lider.» Också för städernas utveckling vore den gamla ordningen till hindern. Städernas styrelse och inrättningar uppvisade brister, som utan tvivel skulle avhjälpas, så snart en allmän näringsfrihet blivit erkänd och hyllad. »Då först skall man inse behovet att rätta de inom städerna existerande missbruk och oformligheter och erfara, huruledes det går an att i naturlig väg bereda städernas välstånd utan att behöva söka det på den falska och förhatliga grunden av förbud, vare sig inom handelns eller näringarnas eller hantverkeriernas område»¹.

För tänkesätten inom den nya, industriellt inriktade medelklassen äro Thore Petrés uttalanden typiska. Man krävde möjlighet till fritt utlopp för sin expansionslystnad. Man ville bli kvitt alla de förbud och restriktioner, som klavbundo det svenska näringslivet. För att kunna ta upp en tävlan med den utländska industrien måste den svenska bergshanteringen tekniskt nydanas och ekonomiskt reorganiseras. Men både i fråga om införandet av nya tekniska metoder och i fråga om ökad koncentration av järnhanteringen lade regleringssystemet hinder i vägen².

Över huvud hade svensk näringspolitik sedan gammalt varit utpräglad statisk. Den var mera inriktad på att upprätthålla ett visst jämviktsläge mellan olika näringsgrenar än att bereda möjligheter för ekonomisk expansion³. Sedan länge hade man verkat för att koncentrera handel och industri till städerna. Men samtidigt begränsade man rätten till näringsutövning inom stä-

¹ Borgarest. Prot. VII, s. 977 f.

² A. Montgomery: Industrialismens genombrott i Sverige, s. 75 f.

³ Montgomery: A. a. s. 112.

derna genom skråväsen och handelsreglementering. Även om detta system icke var främst ansvarigt för städernas långsamma utveckling, voro åtminstone de snäva handelsrestriktionerna ett kännbart hinder för den ekonomiska omdaningen. Sverige tillhörde de länder, som med särskild skärpa tillämpade prohibitiva principer i sin handelspolitik. Vissa modifikationer hade väl efter hand blivit genomförda i 1816 års prohibitiva tulltaxa, men de viktigaste förbuden kvarstodo orubbade¹.

Vid 1830-talets mitt intensifierades propagandan för ett friare näringsssystem genom artiklar i pressen. I oktober 1834 höll Lars Johan Hierta ett frihandelsvänligt anförande på riddarhuset, som in extenso återgavs i Aftonbladet. Erfarenheten visar, heter det där, att det är konsumenternas möjlighet att köpa en fullkomligare utländsk vara, som främst sporrar den inhemska tillverkningen, och med förbättringen följer också en vidgad avsättning. I England hade den industriella produktionen mer än fördubblats på de sista tolv åren, sedan ett liberalare tullsystem blivit genomfört². I följande nummer av Aftonbladet var införd en redaktionell artikel om frihandels fördelar. Där framhölls, att ingenting vore mera talande än Preussens exempel. »För att återupprätta ett ruinerat land efter de långa krigen mot Napoleon, vad gjorde regeringen i Preussen? Införde den förbud och höga tullar för att underlätta fabriksindustrien? Nej, den införde det mest liberala näringsssystem av alla regeringar i Europa, och följdén blev att Preussen inom 15 år var en av de mest blomstrande industriella nationer i världen . . . Och vad gör den preussiska regeringen för närvarande? Den arbetar på att nedslå varje tullbom, som finnes i alla tyska stater, och dess fabrikanter klaga icke det ringaste däröver, de prisa tvärtom detta system, emedan de av erfarenheten sett, att *alla* vinna genom det fria utbytet, som alltid riktar arbetskraften åt det håll, där den med bästa fördel kan användas. Skulle det väl vara möjligt», frågar tidningen till sist, »att *ingenting* funnes att inhämta för oss av alla dessa exempel?»³

¹ Montgomery: A. a. s. 138 f. Jmfr samme förf.: Svensk tullpolitik 1816—1911, s. 15 f.

² Aftonbladet: 28 okt. 1834.

³ För att ytterligare belysa frågan om det fria handelssystemets verkningar på industrien innehöll tidningen 1, 8 och 16 dec. en del statistiska upplysningar, hämtade ur ett arbete av C. W. Ferber: Beiträge zur Kenntniss des gewerblichen und commerciellen Zustandes der Preussischen Monarchie (Berlin 1829). Jmfr J. Göransson: Aftonbladet som politisk tidning 1830—1835, s. 264 f.

2.

Erik Gustaf Geijer hade utgått ur bruksägarnas krets. Förståelsen för deras speciella frihetskrav hade varit levande hos Geijer ännu vid en tidpunkt, då han i övrigt lämnat sin ungdoms »liberala» åskådning och tillägnat sig organiska och konservativa betraktelsesätt. Industrien i ett land »uppmuntras säkrast därigenom att man lämnar den fri inom hela området av rättvisa medel», skrev Geijer 1813¹. Men hans inställning till näringspolitiken hade sedan undergått en förändring. I anslutning till sin nya romantiska åskådning företog Geijer en kritisk uppgörelse med det begrepp om handelsfrihet, som framträtt under 1700-talet. Det endast gynnade det individualistiska förvärvsbegäret och njutningslystnaden, och det var oförenligt med god samhällsordning². Under 1820-talet uppställde Geijer en näringspolitisk värdeskala, där handeln intog det lägsta rummet. Det högsta intogs av hantverket. Normen för denna värdering var Geijers omsorg om människornas bärgning. Hantverkets män ägde alltid sin trygga utkomst, och därför borde man beskydda de gamla produktionsformerna. Det friare näringsystem, som vore förutsättningen för industri och handel, hade en tendens att skapa få rika och många fattiga, fientliga mot varandra och därför en fara för samhällsordningen. I Geijers konservativa system utgjorde skråväsendet en hörnsten³.

Alltsedan sin engelska resa hade Geijer intresserat följt de engelska tidskrifterna. Icke sällan gjorde han utdrag ur deras artiklar. När torytidskriften *Quarterly Review* för juli 1829 innehöll en skräckskildring av den fattigdom maskinerna alstrat, försummade Geijer icke att i sin »Minnesbok» göra avskrifter av belysande passager⁴.

Sex år senare, 1835, innehöll whigtidskriften *Edinburgh Review* en artikel om industrialismens verkningar. Geijer läste den och gjorde anteckningar⁵. Det intresserade honom bland annat att bomullsindustrien i Lancashire haft en sådan ofantlig betydelse för befolkningens tillväxt. Lancashire hade 1831 en 8 gånger större folkmängd än 1700. Vidare har Geijer noterat, att ångmaskinen i vissa avseenden underlättat arbetet och att det låge mycken överdrift i klagan över barnens behandling. Och

¹ Saml. skr. I, s. 332. Jmfr C. A. Hessler: Geijer som politiker, s. 126 f.

² Saml. skr. II, s. 387; I s. 428. Jmfr Hessler: A. a. s. 199 f., 211 f.

³ Saml. skr. III, s. 308 f., 514 f. Jmfr Hessler: A. a. s. 287 f., 332 f.

⁴ A. Kjellén: Geijer och fattigdomsproblemet t. o. m. riksdagen 1840—1841, *Hist. Tidskr.* 1933, s. 303.

⁵ Uppsala Univ. Bibl:s handskrift V 250 a, s. 171—176.

påståendet att fabriksarbete skulle vara ogynnsamt för hälsan, skulle enligt artikelförfattaren vara fullständigt vederlagt. Vidare har det intresserat Geijer, att de sparsamma (»provident») fabriksarbetarna befunno sig i avgjort goda omständigheter. Deras löner hade sjunkit något, men priserna på livsmedel, kläder etc. hade sjunkit mera, så att industribefolkningen nu ägde mera av livets nödtorft och bekvämlighet än den någonsin ägt under någon föregående period.

Det hade vidare blivit uttrönt, antecknade Geijer, att förbättringar av maskinerna ökade både fabriksägarens vinst och arbetarnas lön. »The ratio of the decrease of price is less than that of the increase of work, so that when a workman is able by the assistance of improved machinery to produce in a given time a third and a half more yarn than previously, his wages do not fall a third and a halv but in some less proportion — owing to the fall in the price the demand is extended and the manufacture kept on the increase. — Resultat: a spinner earns more in less time at present, than he would have done ten years ago, and with the same or less labour. — The progress of improvements will progressively advance his earnings — and at the same time enable a greater number of individuals to profit thereof.»

Efter den punkten i sina anteckningar har Geijer nedskrivit en reflexion: »Missförståndet har kommit därav att man endast sett på prisernas fall, men ej på myckenheten av det fabrikerade godset.» »Missförståndet» bör ha varit deras, som anklagat industrialismen för att sänka arbetslönerna. Geijer synes nu för sin del ha fått upp ögonen för att industrialismen icke har denna effekt. Visserligen falla produkternas priser och därmed arbetslönen per producerad enhet. Men i gengäld vinner arbetaren genom maskinen en så starkt ökad arbetsförmåga, att kvantiteten av tillverkade varor ger en ökad sammanlagd inkomst.

Geijers anteckningar visa, att han påpassligt har följt och studerat det industriella problemet. Han har omsorgsfullt tecknat sig till minnes, vad som kunde tala till industrialismens förmån. Dess främsta förtjänst synes i Geijers ögon ha varit att den kunde föda en hastigt växande folkmängd. Synpunkten är förklarlig. Även i Sverige var befolkningsfrågan aktuell. Den snabba folkökningen hade rest försörjningsproblem, för vilka industrialismen skulle kunna erbjuda en tänkbar lösning.

3.

Artikelförfattaren i Edinburgh Review hade också ett ord att säga om förutsättningarna för Englands industriella expan-

sion. Han ville särskilt framhålla frihetens betydelse. »Great freedom of industry, without which manufactures can hardly exist, and can make no considerable progress, have been enjoyed in a higher degree in this than in any other European country . . . Since the famous act of 1624, for the abolition of monopolies, industry, with some trifling exceptions, has been quite free. We have not always been allowed to purchase foreign commodities in the cheapest, nor to sell our own in the dearest market; but the most intense competition has always existed among the producers at home. While France, Germany, Spain, Italy, and other countries, have groaned under the weight of feudal and corporation privileges, in England the highest offices of the state have been accessible to every deserving individual, and every man has been allowed to exert his own energies in his own way»¹.

Geijer tycks ha studerat julihäftet av Edinburgh Review för 1835 under hösten det året². Vid samma tid var han sysselsatt med manuskriptet till tredje delen av Svenska Folkets Historia. Den 2 nov. skrev han, att han höll på med Kristinas historia och den 28 dec. avsånde han början på denna avdelning³.

Geijer har här bland annat haft att skildra Axel Oxenstiernas person och politik. Han beundrade rikskanslern. »Det finns ej en ärorikare föresyn, vad ett stort förstånd och en väl ordnad verksamhet förmå uträtta»⁴. I Axel Oxenstiernas betänkanden lärde man känna en stor statsman, en stor patriot och — »en man, frisinnigare än världen vet»⁵. Geijer ville i det avseendet fästa uppmärksamheten på ett memorial, som kanslern i oktober 1633 lät tillstålla regering och råd i Sverige till deras bättre insikt. Memorialet innehöll grunddragen till en försvars- och finansplan för Sverige, och det var »fullt av lärorika yttranden». För att visa, huru »denne aristokrat förstod både adelig och borgerlig frihet» har Geijer anfört några utdrag.

Axel Oxenstierna beklagade städernas näringslöshet. Om den handelsordinantia, som infördes under Gustaf Adolfs tid⁶,

¹ Edinburgh Review, juli 1835, s. 460 f.

² Jmfr Kjellén: A. a. s. 303, not 3.

³ Saml. skr. V, s. 564.

⁴ Saml. skr. VI, s. 18.

⁵ Saml. skr. VI, s. 19.

⁶ Med handelsordinantian av 10 febr. 1614 avsåg man främst att söka botemedel mot handelns förfall. För att främja det inhemska näringslivet skulle det vara alla främmande köpmän förbjudet att driva sin handel på andra än vissa uppräknade stapelstäder. De främmande köpmännen skulle icke heller få sälja sitt gods annat än i själva skeppet. Vidare stadgades

menade kanslern, att »ändock den hade sina skäl på den tid, då den gjordes, så är likväl nu klart och ögonskenligt, att handeln är därigenom förminskad, såsom den där alltid älskar frihet, — eftersom städerna ej heller därav växa, att en man, två eller tre, hava näring allena och sätta köpet, utan tillväxten kommer av folksens myckenhet och concurs, och deriveras därifrån på alla stadens ledamöter; varföre ock största delen av ämbeternas skrän och deras stränge Leges, särdeles med de fåfänge omkostnader, borde remitteras. — Allmänneligen nyttigt vore ock i Stockholm att anställa en fri marknad för in- och utländske på en bekvämlig tid om året. Man ser vad utländske städer och även Göteborg på sådant hava vunnit; och, ändock några få krämare skole säga däremot, och det skulle synas, som den frie handeln skulle försvaga borgerskapets näring, så skall likväl den, som saken med förnuft och utan passion anser och skådar det helas välstånd, finna, att våra inländska varor därigenom skola bliva begärliga»¹. Efter ytterligare några utdrag ur Axel Oxenstiernas memorial tillade Geijer de märkliga, tidigare icke uppmärksammade orden: »Dessa tankar, utsända i en av oro översvämmad värld, återvändande, emedan ingen av dem kunde hemföra ett blad av fredens oliv, mest utan frukt till sin upphovsman; men de äro lika litet främmande för hans ära som för fäderneslandets och mänsklighetens väl.»

Axel Oxenstiernas program och 1800-talsliberalismens program voro i sina huvudpunkter ett och detsamma. Båda hävdade, att städernas ekonomiska liv förklarades av skräväsendet med alla dess restriktioner för näringsutövningen. För att städerna skola blomstra och deras folkmängd ökas måste människorna få möjlighet till fri tävlan. Även utländska varor borde i större utsträckning få konkurrera med de inhemska. En sådan fri handel skulle icke vara till skada utan till gagn för de inhemska näringarna.

Det är ställt utom allt tvivel, att Geijer hyste den största sympati för dessa idéer. Själv har Geijer betecknat Axel Oxenstiernas uttalanden som »lärorika». Det är föga troligt, att det två sekler gamla memorialet ensamt skulle ha vunnit Geijer för de liberala idéerna. Han måste ha varit välvilligt inställd till dessa idéer redan innan han återfann dem i ett betänkande av den man, vars storhet och statsmannagenskaper han beundrade.

förbud för alla, som bodde på landet, att där driva köpenskap. De av handel intresserade befalldes att flytta in till städerna och där vinna bur-skap. Svenska Riksdagsakter, 1: 2: 1, s. 445 f.

¹ Saml. skr. VI, s. 21 f.

Den svenska och den engelska näringsfrihetspropagandan har sannolikt icke lämnat Geijer oberörd. Anmärkningsvärt är särskilt det nära sammanhanget i tiden mellan artikeln i Edinburgh Review och Geijers bekännelse till liberalismens näringspolitik. Huru det än må förhålla sig med Geijers inspirationskällor — fast står att Geijer redan nu, i slutet av 1835, var liksom Axel Oxenstierna »frisinnigare» än världen visste.

4.

Den 16 juni 1836 var det magisterpromotion i Uppsala. Geijer höll högtidstalet. Han bad sina åhörare förlåta, att han vid en fest som denna med ens fördjupade sig i allvarsamma tankar. »Sådan är tiden. Han lämnar ej tanken i ro. Tanken måste kämpa med tiden»¹. Geijer fann det väl motiverat att fatta tidens samhällsbrytningar i sikte. »Alltför mycket hava de varit föremål för ett hat och en kärlek som bägge tillslutit ögonen.»

Det var kring jämlikhetsidén, som Geijers tankar närmast kretsade i promotionstalet. Han var icke beredd att helt acceptera denna idé. Formellt vore den obestriddig. Men det gällde att anpassa den efter verklighetens fordringar genom en förmedlande övergång. Ännu har Geijer icke helt släppt sin gamla konservativa föreställning, att det tarvas medelorganisationer i samhället, historiskt givna i yrken och stånd. »Men», tillade Geijer, »var och en ser, att det bemedlande måste förändra natur i samma mån som de förhållanden förändras, vilka det skall bemedla»².

På senhösten 1835 har Geijer bekänt sin sympati för liberalismens näringspolitik. I mars 1836 hade han hållit ett tal inför Svenska Bibelsällskapet, där han deklarerade en ny och liberal uppfattning i fråga om folkbildningen³. Tre månader senare, i sitt promotionstal, har Geijer tillrätt reformer av korporationer och stånd⁴. Geijer har därmed visat vilja till förståelse för tidens krav i alla de stora aktuella reformfrågorna: näringslagstiftningen, skolfrågan, representationsfrågan.

Det stod nu klart för Geijer, att där fanns rättvisa krav och mäktiga krafter i tiden, som icke läto sig hejda. Han talade i

¹ Saml. skr. VII, s. 262.

² Saml. skr. VII, s. 262.

³ Se särskilt H. Borelius: Erik Gustaf Geijer åren före »avfallet», s. 170 f.

⁴ Om förändringen i Geijers inställning till ståndrepresentationen, se G. Rexius: Geijers »avfall», s. 31 f.

sitt promotionstal om att när människorna förlorat tron på det gamla, kan deras protest bli förstörande, men »så visst förstörelsen ej är sitt eget mål, så måste man redan under nedrivandet vara betänkt på nybyggnad»¹. I samma ögonblick som människorna förlorat tron på det gamla, på »det förra allmänna väsendet» är deras uppgift att skapa ett nytt — »i början osynligt, länge osett, länge förväntat, länge eftersträvat, endast med stor möda börjat, fortsatt, fullbordat». Det jämlikhetskrav, som Geijer tog ställning till i sitt promotionstal, var endast ett exempel på »ett nytt i verket varande allmänt väsende, som ännu söker kropp, innehåll och verklighet och utan tvivel skall arbeta sig ut till vad det söker . . . Dess största makt ligger ej i de förvillelser det föranlett och föranleder. Den ligger i den sanning det innebär»².

Än en gång före sitt officiella tillkännagivande av »avfallet» skulle Geijer taga näringsfrågorna under omprövning. Det skedde i Den blå boken, en samling anteckningar som Geijer lät ge ut på hösten 1837.

Geijer har där ett kapitel, benämnt Förändringar inom de arbetande klasserna i England. Till icke ringa del är detta kapitel en sammanställning av Geijers excerpter ur de engelska tidsskrifterna. I Quarterly Review för dec. 1836 hade Geijer fått läsa en ny skräckskildring av industrialismens följder. Han återgav i Den blå boken några notiser. Men han ville låta sina läsare höra »även dem som påstå, dels att det onda blivit överdrivet, dels är i avtagande och på det hela blott kan kallas ett övergående ont»³. Så återgav Geijer ur julihäftet av Edinburgh Review för 1835 några av de omständigheter, som talade till industrialismens förmån. Men Geijer nöjde sig icke med ett referat, han sökte själv tränga in i problemet och bilda sig en egen uppfattning. Han fann det evident, att maskinerna verka i mängdens intresse genom att de föda flera och öka arbetslönen. Men han förmådde icke heller bortse från skuggsidorna. Industriens människor visade en ovanligt stor proportion av nöd, okunnighet och fördärv. Själva systemet hade »en tendens till ytterligheter, som ännu ej funnit någon moralisk regulator»⁴. Det skapade rikedom och fattigdom i skärande kontraster.

För den konservative Geijer hade detta varit det främsta argumentet mot industrialismen, och det är tydligt att det allt-

¹ Saml. skr. VII, s. 261.

² Saml. skr. VII, s. 263 f.

³ Saml. skr. VIII, s. 68.

⁴ Saml. skr. VIII, s. 70 f.

jämt ägde kvar åtskilligt av sin slagkraft. Men där fanns numera i Geijers åskådning också ett förhoppningsfullt »quand même». Geijer ville helst tro, att nöd och last endast var en tillfällig och övergående följd av maskinernas införande. Han måste säga sig, att maskinerna inneburo en ofantlig besparing av fysisk människokraft och så till vida voro en triumf för den mänskliga intelligensen. Geijer kunde numera icke bekämpa ett system, som icke endast föreföll oemotståndligt utan också bjöd så mycket positivt gott.

Den 5 febr. 1838 utkom första häftet av Geijers Litteraturblad. Världen skulle icke längre behöva leva i okunnighet om hans »avfall».

Carl Arvid Hessler.